

UDK 27-243.6
27-242Salamon
27-242Ezekija
172.4

<https://doi.org/10.53745/bs.93.2.5>

Primljeno: 1. 5. 2023.

Prihvaćeno: 19. 5. 2023.

Izvorni znanstveni članak

KOST I DRVO KRALJ – GRADITELJ MIRA I SUKOBA U KNJIZI MUDRIH IZREKA

Dubravko TURALIJA

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, 71 000 Sarajevo
60turalija@cua.edu

Sažetak

Knjigu Mudrih izreka potpisuju dva despota, dva kralja. Prvi je veličanstveni Salomon, drugi je njegov oponašatelj Ezekija. Obojica su veliki izraelski kraljevi, ali s nerazmjerno raspoređenim dobrima. Kralj Salomon naslijedio je bogatstvo i velik teritorij svojeg oca Davida pa je tako na živoj kosti kraljevstva hranio zdravo meso blagostanja, razvijajući mu prepoznatljivu i izraženu vanjsku formu. Za razliku od njega, kralj Ezekija naslijedio je loše materijalno, društveno i duhovno stanje svojeg kraljevstva. Ta nekada kraljevska živa kost rasušila se poput spaljena drva pa su posljedično i sve Ezekijine reforme, koje je gorljivo provodio, samo pokušaj oživotvorenja dobrano obamrlih stanica kraljevstva. Upravo prema toj dvojici kraljeva i podijeljena je Knjiga Mudrih Izreka na Salomonov ciklus blagostanja ili prvi blok 1–24 i Ezekijin ciklus nemira ili drugi blok 25–30, a posljednje poglavlje 31 zajednički je zaključak je jednog i drugog ciklusa. Dok se u Salomonovu ciklusu kraljevstvo gradi, u Ezekijinu se razgrađuje, dok u prvom kralj sluša i prihvaća mudre pouke i opomene svojeg savjetodavstva, u drugom podliježe iskvarenim savjetima laskavaca. Tako je u prvom bloku kralj izrazito pozitivan, dok je u drugom krajnje negativan. U konačnici, savjetodavne opomene glavni su *movens* kralja u Knjizi Mudrih izreka jer dok se god njima vodi, kraljevstvo napreduje. Onoga časa kada ih stane odbacivati ili kategorički mijenjati lažnim savjetima, kraljevstvo propada. Stabilno i mirnodopsko stanje idealna je proplazma naprednog kraljevstva koje se itekako ogleda u prvom bloku Knjige Mudrih izreka 1–24, dok se u drugom bloku 25–30 uz bezboštvo kralja vezuju ne samo narušeni međuljudski odnosi nego i otvorene netrpeljivosti koje su gore od rata.

Ključne riječi: kralj, Ezekija, mir, mudrost, napredak, rat, Salomon, savjetodavac, strah Gospodnji, sukob.

Uvod

Biblijske tekstove pisali su zaneseni istinoljupci, ali su pisanje i distribuciju materijalno podupirali i pratili koristoljubni despoti, koji su na taj način u istim tekstovima promicali ne samo svoju elitnu društvenu klasu nego i programske ideje. Zbog toga, vjerojatno, i imamo kompoziciju Biblije kakvu imamo: priče o Abrahamu i kraljevima (usp. Post 14), o Saraji i faraonu, o Jakovu i faraonu, o Josipu kao »faraonu«, o Mojsiju kod faraona; otuda i »kraljevski« Kaleb uz Jošuu, »kraljevski« Otnijel na čelu sudačke kronologije, pastir David na Šaulovu dvoru; otuda i psalmodija kralja Davida te mudroslovlje kralja Salomona.

Despoti koji su financirali klasične skriptorije bili su u isto vrijeme i mitrotvorci i »prznice«, koji su često svoje male uspjehe prevrtali u veličanstvene pothvate i u nenadmašiva dostignuća.¹ Hebrejska biblijska kultura voljela se uspoređivati s najboljima pa koliko god je, recimo tako, javno prezirala Egipat, toliko ga je tajno, još više, i obožavala, ali ne samo Egipat nego i druge velike vojne i kulturne sile svojeg vremena.

Knjigu Mudrih izreka potpisuju dva despota, dva kralja. Prvi je veličanstveni Salomon (usp. Izr 1,1), drugi je njegov oponašatelj Ezekija (usp. Izr 25,1). Obojica su veliki izraelski kraljevi, ali s nerazmjerno raspoređenim dobrima. Kralj Salomon naslijedio je bogatstvo i veliki teritorij svojeg oca Davida pa je tako na živoj kosti kraljevstva hranio zdravo meso, oblikujući mu prepoznatljivu i izraženu vanjsku formu. Za razliku od njega, kralj Ezekija naslijedio je loše materijalno i duhovno stanje svojeg kraljevstva.² Ta nekada kraljevska živa kost obgorjela je poput suha drva pa su posljedično i sve Ezekijine reforme, koje je gorljivo provodio, bile samo pokušaj oživotvorenja dobrano obamrlih stanica kraljevstva. To je itekako očigledno u Knjizi Mudrih izreka jer dok se u Salamonovu ciklusu kraljevstvo gradi, u Ezekijinu se razgrađuje, dok je u prvom kralj izrazito pozitivan jer sluša svoje mudro savjetodavstvo, u drugom je krajnje negativan jer podliježe iskvašenim laskavim savjetodavcima. Međutim, gledano strateški, i jedan i drugi kralj gradili su svoju političku proplazmu na dvjema kulturnim polugama. To su bile klasične norme razvikanog Egipta i naglašen utjecaj Mezopotamije.³ I egipatska i mezopotamska tradicija etapno su filtrirale svoj napredak od one prvotne poljoprivredne pa sve do

¹ Usp. James H. BREASTED, *A History of Egypt from the Earliest Time to the Persian Conquest*, New York, 1909., 41-42.

² Usp. James A. MONTGOMERY, *The Book of Kings*, Edinburgh, 1976., 481-505.

³ Usp. Benjamin R. FOSTER, *Water under the Straw. Peace in Mesopotamia*, u: Kurt A. RAAFLAUB (ur.), *War and Peace in the Ancient World*, Oxford, 2007., 66-80.

profinjene pisane kulture i od onog materijalno-ekonomskog pa sve do duhovno-mudroslovnog statusa.⁴ Takav stupnjevit sustav napretka stari Izrael nije poznavao. Izraelska geneza napretka počiva na nomadskoj kulturi koja je potpadala pod jak utjecaj već razvijenih kultura.⁵ Ta dva svijeta, s jedne strane egipatski a s druge mezopotamski, u svojoj izvornoj osobini, nisu bila opterećena osvajanjima tuđeg, nego ponajviše očuvanjem svojeg plodnog teritorija.⁶ Uz plodnost zemlje nezaustavljivo su razvijali i poljoprivredu. Poljoprivreda je podizala društveno-ekonomski standard i budila osjetnu snagu općeg napretka ali i prevlasti.⁷ Za razliku od tih razvijenih naroda, nerazvijena planinsko-nomadna plemena, temeljila su svoju strategiju na posve oprečnim idejama koje su se ostvarivale isključivo na lokalnim pljačkama.⁸ Te siromašne planinske zajednice prvotno su uročki gledala na svoje bogate susjede, da bi kasnije prerasle u pljačkaše njihovih dobara.⁹ Tako, već u ranom brončanom dobu imamo dva sustava razvijanja društva: prvi je ovaj napredni po kojemu država napreduje proizvodnjom, drugi je ovaj nazadnjački po kojem siromašna ratnička plemena pljačkaju bogatije narode.¹⁰ Ti razarački, pljačkaški ratovi koji su iza sebe ostavljali paljevine i pustoš, a usto su ih pratile i ljudske žrtve, bili su vjerojatno ključni okidač da civilizirane zajednice ranog brončanog doba oblikuju zakon onako kako to stoji u *Hamurabijevo pravu* a to je da civiliziraniji narodi vladaju nad primitivnima, da se strogo kažnjavaju divljačke okrutnosti; da osvajač ne zlostavlja osvojene; da se kaznama iskorijeni zlo i da se idealni kralj uzdigne kao božanstvo nad primitivnim narodima, da obasja zemlju i donese joj opći mir i napredak.¹¹

⁴ Usp. Daniel D. LUCKENBILL, *The Annals of Sennacherib*, Chicago, 1924., 2.

⁵ Usp. Susan NIDITCH, War and Reconciliation in the Traditions of Ancient Israel. Historical, Literary, and Ideological Considerations, u: Kurt A. RAAFLAUB (ur.), *War and Peace in the Ancient World*, 141-160.

⁶ Usp. James H. BREASTED, *A History of Egypt from the Earliest Time to the Persian Conquest*, 41.

⁷ Usp. Claus WESTERMANN, *Wurzeln der Weisheit. Die ältesten Sprüche Israels und anderer Völker*, Göttingen, 1990., 27-35.

⁸ Usp. Walter FARBER, *Rituale und Beschwörungen in akkadischer Sprache*, u: Otto KAISER (ur.), *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments. Orakel, Rituale, Bau- und Votivinschriften, Lieder und Gebete*, Gütersloh, 1991., 212–281, ovdje 230–232.

⁹ Usp. Ernest A. W. BUDGE – Leon W. KING, *Annals of the Kings of Assyria. The Cuneiform Texts with Translation and Transliteration from the Original Documents*, London, 1902., *Introduction*.

¹⁰ Jedan od uopće najstarijih natpisa koji govori o tome je asirski dokument kralja Šamši-Adada koji je još u 20. st. pr. Kr. kraljevima Tukriša nametnuo ogromne poreze. Usp. Daniel D. LUCKENBILL, *The Annals of Sennacherib*, 3.

¹¹ *Prolog u Hamurabijev pravilnik*, u: Daniel D. LUCKENBILL, *The Annals of Sennacherib*, 3; Richard J. CLIFFORD, *Cosmic Mountain in Canaan and the Old Testament*, Cambridge, Mass. 1972., 19–20.

Hamurabijevo pravilo u starini nikada nije zaživjelo, ali se kao idejna norma trajno suprotstavljalo klasičnoj praksi koja se najbolje oslikala u asirskom svjedočanstvu Tiglat-Pilesera I. On je ušao u zemlju Kummuhi i zatekao 22 tisuće ratnika zajedno s pet njihovih kraljeva. Sve ih je posmicao, a njihova tjelesa raskidao u bitki punoj krvi. Zatim je masakrirao zarobljenike, a njihove glave natakao na kolce ispred osvojenih utvrda. Ti kolci izgledali su »kao klasje žita u polju«, »svukao je njihova odjela i ogulio im je kožu koju je nabacao kao stogove sijena ispred njihovih utvrda«, rijeka krvi, klasje glava i stogovi ljudske kože.¹² U kontekstu brutalnosti nomadskih osvajača prema svojim zarobljenicima stoji i asirska riječ *sihu*, koja bi bila ekvivalent hebrejskoj riječi *hērem* prema kojoj je protivnik ili pobunjenik stradavao na najokrutniji način.¹³

Idealne teorije i brutalne prakse išle su rukom pod ruku kako u svakodnevnom životnom iskustvu tako i pisanim dokumentima istočnjačkih naroda i njihovih klasika pa su se slične strateške teze našle i u Hebrejskoj Bibliji. Nezanemariv broj biblijskih tekstova upio je od svojih razvijenih susjeda idealna načela pravednosti i mira (npr. pravedan kralj, opće dobro, dugotrajan mir, stvaralačka mudrost), dok je od svoje tradicije naslijedio neukrotiv gen nasilja i odmazde koji su izraženi duž cijele zbirke, a ponegdje i pretjerano naglašeni.¹⁴ Tako je Hebrejska Biblija i s lica i s naličja simetrična onoj napredno-dolinskoj i nomadsko-planinskoj matrici. S lica je postavljena tako da odgovara hamurabijevskom ideološkom konceptu po kojem je Bog svezladar, Sion sveti grad i prebivalište božanskog mira, a Davidova loza kraljevstvo pravednosti bez kraja.¹⁵ S naličja je, međutim, preuzela praksu trajnih sukoba koji su karakterizirali primitivna plemena Istoka, o čemu sama svjedoče, a o čemu pišu i asirski dokumenti kao i egipatska piktografija.¹⁶ Zbog toga se svileni konci ideologije

¹² Još stariji dokument kralja Tukulti-Urta, asirskog kralja iz 14. st. pr. Kr., navodi svoju bešćutnost prema poraženim narodima i okrutnost prema onima koji ne udovoljavaju njegovim željama, nazivajući ih »grešnicima«. Usp. Ernest A. W. BUDGE – Leon W. KING, *Annals of the Kings of Assyria. The Cuneiform Texts with Translation and Transliteration from the Original Documents*, 36.

¹³ Usp. Robert W. ROGERS, *History of Babylonia and Assyria*, I, Michigan, 2007., 424. Šire značenje riječi *hērem* vidi u: Karen GIESEN, *Hērem*, u: Gerhard J. BOTTERWECK et al., *Theological Dictionary of the Old Testament*, VII, Grand Rapids, 1986., 199-203.

¹⁴ Ovdje se ne misli na neobabilonsku osvajačku politiku Nabukdnecara, nego na starobabilonsku hamurabijevsku matricu upravljanja i napretka.

¹⁵ Sličnu imprekaciju donio je i spomenuti Hamurabijev spis koji uzdiže Marduka nad vječnim vladarom svega svijeta, Babilon središtem svijeta, a Hamurabija njegovim vrhovnim kraljem koji zavodi sveopću pravdu. Usp. Daniel D. LUCKENBILL, *The Annals of Sennacherib*, 5.

¹⁶ Usp. Peter F. ELLIS, *The Men and the Message of the Old Testament*, Colledgeville, 1975., 17-21; Barbara WATTERSON, *The Gods of Egypt*, London, 1984., 112-122.

vječnog mira prekidaju čvorovima trajnih etničkih i međuljudskih sukoba duž cijelog Svetoga pisma pa tako i kroz knjigu kraljevih životnih primjera ili kako je uvriježeno nazivamo Knjigu Mudrih izreka.¹⁷

1. Začetnici mira i sukoba u Knjizi Mudrih izreka

Knjiga Mudrih izreka strukturalno je podijeljena na dva oprečna bloka. Prvi blok vezan je uz naslovnika kralja Salomona i pokriva poglavlja 1–24, s tim da se većina izreka u poglavlju 23–24 izvorno ne odnosi na kralja, nego na one koji mu služe (usp. Izr 23,1; 24,21) pa posljedično i pripada nekoj drugoj, točnije egipatskoj tradiciji.¹⁸ Drugi blok te knjige vezan je uz kralja Ezekiju i tiče se posljednjih poglavlja 25–30.¹⁹ Prvi dio (gl. 1–24) pokriva ne samo glavna nego i uvodna pa i umetnuta poglavlja knjige, dok drugi zauzima oskudniji opseg izreka koje okvirno ulaze u drugo razdoblje izraelskog kraljevstva, a tiču se vremena od kralja Ezekije, preko Manašea do kralja Jošije.²⁰ U prvom bloku 1–24 kralj je prikazan vrlo pozitivno, dok je u drugome 25–30 opisan opsceno i posve negativno. U tom duhu u knjizi su opisani i ostali epiteti koji se pridaju kralju i Božjem narodu. U prvom bloku kralj djeluje pod vodstvom duha, straha i mudrosti Jahvine, ravnajući se Zakonom i njegovom pravednosti. U drugom bloku kralj ne slijedi duh Jahvin, a pogotovo ne njegov Zakon i pravednost pa zato biva uskraćen i upraviteljske mudrosti.

Poglavlje Izr 31 zajednički je zaključak obaju blokova, u kojem sveti pisac ponovno ishodi pozitivnu sliku kralja, zahvaljujući kraljici, tj. majci naroda, koja poučava prijestolonasljednika kako obnoviti nekadašnju slavu Izraela. Uslijed toga našao se je i svečani zaključni akrostih *ʿēšet ḥajil – Uzorita* (Izr 31,10–31), koji predstavlja rekapitulaciju svih 30 kraljevskih poglavlja Knjige Mudrih izreka. Eulogija, u festinom pjesničkom metru, ne predstavlja ženu jer ona i nije glavna tema knjige, ne opisuje ni njezinu privlačnu ljepotu, kako bi se to u klasici očekivalo i kako to čini Pjesma nad pjesmama. Naprotiv, himan *ʿēšet ḥajil* apostrofira ideološku majku naroda Izraela koja radi, odgaja, stječe i unaprjeđuje svojeg muža. Takva žena koju ne krasi ženski uresi i kvalitete (ljepota, tijelo, nježnost, ljubav...), nego baš suprotno – muške osobine (rad,

¹⁷ Usp. Norman K. GOTTWALD, *The Politics of Ancient Israel*, Louisville, 2001., 32–51.

¹⁸ O tome vidi u: Maurice GILBERT, *Učitelj mudrosti govore. Izreke, Job, Kohelet, Ben Sirah, Salomonova mudrost*, Sarajevo, 2020., 32–34.

¹⁹ Opravdanost takve strukture Knjige Mudrih izreka vidi u: Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It. Proverbs 30*, Sarajevo, 2020., 13–92.

²⁰ Usp. *Isto*, 331–333.

hrana, zarada, dobitak, probitak...), može predstavljati samo dvoje: ili božansku *Tôru* (ž. rod) koja skrbi i izgrađuje Izrael (m. rod) ili ideološku majku *erec* (ž. rod), tj. *obećanu zemlju* koja pod kontrolom jakog muža, tj. asirsko-babilonskih vladara (m. rod), ne samo da rađa kvalitetno potomstvo nego ga u tako podčinjenom stanju uspješno i vodi.

2. Salomonov mirnodobski blok u Izr 1–24

Za razliku od svojeg oca Davida, koji je bio nomadski osvajač, kralj Salomon zastupnik je *hamurabijevske* politike društvenog mira i napretka. Budući da je bio univerzalni mudrac, u njegovu vladalačkom vremenu ni proroci kao najpoznatiji kritičari društvenih prilika nisu imali svoje mjesto pa se, izgleda, u Salomonovu mudrost utjelovila i ona proročka (usp. Izr 16,10).²¹ Budući da je riječ o svestranom naslovniku Salomonu, čije je ime u tekstu prvog bloka naglašeno dva puta (usp. Izr 1,1; 10,1), Knjiga Mudrih izreka ne obrađuje pučku, nego kraljevsku književnost. Drugim riječima, sveti pisac, pod pseudonimom mudrog kralja, poučava ne narod, nego njegove vođe, tj. vladare Izraela. Zbog toga je diskrepancija između visokih uglednika i običnog puka dodatno i istaknuta kako bi se bistro prepoznao beneficijar, tj. primatelj korisnih pouka, opomena i provjerenih savjeta. U tom okviru treba gledati i poruke poredanih izreka, koje se ne tiču svakodnevnog života prosječnog vjernika – kako se to naizgled čini – nego užurbana i aktivna života kralja i njegove autoritetom zaštićene elite.²²

2.1. Sve započinje s Jahvom i njegovim Zakonom pravednosti

Prvi blok Mudrih izreka u svoje kraljevske pouke redovito, što izravno što aluzijama, unosi ime Jahve. Božji narod okarakteriziran je kao Jahvina svojina (usp. Izr 15,24-27; 16,1-2.33; 17,3), koja je povjerena upravi kralja (usp. Izr 16, 9; 21,30).²³ Premda je kralj iznad naroda, Jahve je iznad kralja (usp. Izr 16,9; 19,21.30; 21,2). Tako je u prvom bloku Mudrih izreka odnos *Jahve – kralj – na-*

²¹ Tek s prorokom Ahijom Šilonitskim javlja se proročka riječ u kraljevskom ciklusu Salomona (1 Kr 2–11), ali opet ne njemu nego njegovu konkurentu i budućem kralju Sjevernog kraljevstva Jeroboamu Efraimskom (usp. 1 Kr 11,29).

²² Poglavlja 23–24, točnije 22,17-23,14 te 23,15-24,34, ne pripadaju kraljevskom korpusu jer im sam naslov to potvrđuje (usp. Izr 22,17; 24,23). Zbog toga poglavlja 23–24 i ne gledaju kralja blagonaklono kako ga gledaju ranija, nego baš suprotno (usp. Izr 24,24) pa je to ujedno i razlog zbog čega je LXX najmračniju stranu kralja, koja je opisana u Izr 30, prilagodila, priklonila i smjestila upravo među te retke. Usp. Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It*, 36-40.

²³ Dobrog kralja Jahve miri i s njegovim neprijateljima (usp. Izr 16,7).

rod matrica blagostanja. Taj svojevrсни teološko-društveni »troplet« uvezuje se preko pravilâ Zakona (usp. Izr 15,9-10.24-27), u koji je Jahve pohranio svoju božansku mudrost.²⁴ Posljedično, mudrost se stječe zahvaljujući poznavanju Zakona (usp. Izr 16,11).

Ipak, prije negoli božanska mudrost »prokapa« iz Zakona, »fermentira« u prakticiranju pravednosti. Jahve ljubi pravednost (usp. Izr 15,29), koja je usko vezana uz prakticiranje Zakona (usp. Izr 6,27-29; 7,6-27; 14,2.22; 20,27).²⁵ Ali, pravednost se, pored toga što je uklesana u Božji zakon, ogleda i u prirodnom pa se tako neizravno tiče i drugih naroda (usp. Izr 10,24-25). Pravednost se stječe slušanjem i učenjem (usp. Izr 13,1.10). Tek naučena i prakticirana pravednost donosi svoje rezultate (usp. Izr 14,4). Rezultati pravednosti su trajnost, tj. stalnost jer je izravan izbavitelj od propasti i smrti (usp. Izr 10,30; 11,4). Najveći, dakle, plodovi pravednosti su loze trajnosti (usp. Izr 12,28, 13,9.11.22; 14,11), a u konačnici i drvo života (Izr 11,30). Ali, kao što je pravednost korijen trajnosti i života (usp. Izr 11,31), opakost i grešnost loze su kratkotrajnost i smrt (usp. Izr 10,19).²⁶ Ta se kratkotrajnost najviše tiče kralja. Stoga je kralju, tek s pravednosti, zajamčena loza trajnosti, mira i napretka (usp. Izr 10,11.16; 11,6.8.14; 15,29). Tako, brinući o Zakonu, kralj se brine i o pravednosti (usp. Izr 14,31). Kao što je pravednost vlastita napretku kralja, ključna je i u stabilnosti nacije (usp. Izr 14,28) jer osim što uzvisuje kralja, skrbi i za narod.²⁷

2.2. Zakon i strah Jahvin

U prvom bloku Mudrih izreka uz ime »Jahve« vezana je i sintagma »strah Gospodnji«. ²⁸ Strah Gospodnji sinonim je za prakticirane pravednosti koja se

²⁴ Ljudska opakost odvrgnuće je od Jahvine mudrosti (usp. Izr 15,28-29).

²⁵ Usp. Thomas KRÜGER, »They Shall Beat Their Swords into Plowshares«. A Vision of Peace Through Justice and Its Background in the Hebrew Bible, u: Kurt A. RAAFLAUB (ur.), *War and Peace in the Ancient World*, 161-170.

²⁶ Budući da pravednost igra ključnu i univerzalnu ulogu u oblikovanju narodne svijesti, namjerno je naglašeno odvrćanje od grijeha i zla, a to je opet *zdrava ljudska logika* koja je u Knjizi Mudrih izreka predstavljena kao *binâ* (usp. Izr 2,1-9; 4,1-7; 9,6-10). Zdrava logika ili *binâ* posljedica je prihvaćanja Zakona pravednosti (usp. Izr 2,20-22) i rezultat djelovanja božanske mudrosti (usp. Izr 1,20-33; 14,33) koja se dokazuje u svakodnevnim prilikama kroz *hesed* i *ʿemet* (usp. Izr 3,3; 11,17; 20,28) ili *cedeq* i *ʿemet*. *Milost* ili *hesed* te *pravednost* ili *cedeq* odnosili bi se na strah Gospodnji, a istina ili *ʿemet* na zakonske uredbe.

²⁷ Usp. James L. CRENSHAW, *Clanging Symbols*, u: Douglas A. KNIGHT – Peter J. PARIS (ur.), *Justice and the Holy. Essays in Honor of Walter Harrelson*, Atlanta, 1989., 51–64, ovdje 52–54.

²⁸ Sveto pismo razlikuje božansku mudrost i profano mudrovanje. Mudrost je božanski dar čovjeku. Profano mudrovanje jalova je ljudska imitacija božanske mudrosti. Pojam *jirʾat ʿādonāi* ili *strah Gospodnji* izvršitelj je stvaralačke božanske mudrosti u čovjeku. Dok

stječe obdržavanjem Zakona (usp. Izr 22,4; vidi: Izr 1,7; 2,5; 3,7; 8,13; 9,10; 10,27; 14,26-27; 15,16.33; 31,30). Budući da je riječ isključivo o pojmu prvog bloka Knjige Mudrih izreka, ne računajući na zajednički zaključak u Izr 31, strah Gospodnji pretpostavlja kraljevu ne samo obvezu navezanosti na Zakon nego i ljubav prema narodu (usp. Izr 1,7; 2,5; 3,7; 8,13; 9,10; 10,27; 14,26-27; 15,16.33; 31,30). Zadaća straha Gospodnjeg jest pripremiti uvjete za djelotvornu mudrost, a to je blagostanje koje se očituje u trajnosti (usp. Izr 19,23). Drugim riječima, nastojanja koja proistječu iz pravednosti Zakona ostvaruju se u trajnosti blagostanja kao djela straha Gospodnjega (usp. Izr 16,6). Strah Gospodnji uzrok je, pored pojedinačnog, i zajedničkog blagostanja naroda (usp. Izr 15,16). Nasuprot tome, zlo i grijeh nemaju straha Gospodnjega pa naposljetku ni blagostanja (usp. Izr 23,17). Zbog toga je strah Gospodnji i označen kao zakonska »osnovna škola« mudrosti (usp. Izr 15,33). Tek stečenim strahom Gospodnjim, odnosno prakticiranom pravednosti Zakona, ostvaruju se mirnodopski uvjeti u kojima nastupa božanska stvaralačka mudrost (usp. Izr 3,13-26; 4,1-8).

2.3. Božanska stvaralačka mudrost

U prvom bloku Knjige izreka mudrost je božanski dar koji je opet vezan uz Zakon.²⁹ Hebrejska mudrost nije profana, nego teološka i zakonska mudrost (usp. Jr 49,7; Ez 28,12; Zah 9,2) jer je prije svega izvorno božanska, a onda i zapisana, pa samim time i restriktivna.³⁰ Zbog svoje pisane dedukcije ne tiče se svih, nego samo onih koji opslužuju Zakon (usp. Izl 28,3). Tako se i božanska mudrost ne odnosi na sve, nego samo na izabrane (usp. Pnz 4,6). S takvom posljedicom, Zakon postaje okvir biblijske mudrosti po kojoj čovjek djeluje i prema kojem se ravna.³¹ Budući da je Zakon restriktivan, pa prema tome i hijerarhijski, tiče se onih koji su dužni promicati zakonske odredbe, a to je prije svega Jahvin

---

profana mudrolija potiče na podjelu i sukobe (usp. Izr 16,5), božanska mudrost izgrađuje opći mir (Izr 10,11.16; 11,6.8). Bez straha Gospodnjeg mudrost se pretvara u beskorsnu ljudsku mudroliju (usp. Izr 14,26-27). Strah Gospodnji se manifestira prakticiranjem pravednosti (usp. Izr 8,6-8; 15,20-21). O strahu Gospodnjem i mudrosti vidi u: Dubravko TURALIJA, *Od perja na vjetru do perja u jastuku. Povratak mudrosti od društvene elite k narodu*, u: *Bogoslovska smotra*, 91 (2021.) 2, 241–243; Božo LUJIĆ, *Božja i ljudska mudrost. Razlike u međuodnosu*, u: *Bogoslovska smotra*, 91 (2021.) 2, 195–203, ovdje 199–200.

²⁹ Drukčije mišljenje vidi u: Walther ZIMMERLI, *The Place and Limit of the Wisdom in the Framework of the Old Testament Theology*, u: *Scottish Journal of Theology*, 17 (1964.) 1, 146–158, ovdje 148.

³⁰ Usp. Dubravko TURALIJA, *Od perja na vjetru do perja na jastuku i natrag. Povratak mudrosti od društvene elite k narodu*, 221–246, ovdje 224.

³¹ Usp. *Isto*, 234.

namjesnik u narodu, tj. kralj. Budući da je hebrejska elita na vrhu i obdržavanja Zakona, dužna je usklađivati svoj životni smisao ponajprije s vjerom, a tek onda s postojećim dobrima, koji su rezultat sinkronizacije života s pravilima Zakona (usp. Izr 30,5; Iz 11,2; Koh 9,18; Dn 1). Mudrost se ne vezuje striktno uz materijalno bogatstvo, iako ga proizvodi (usp. Izr 13,22.25; 14,4; 15,6), nego prije svega uz duhovno, koje bezbožni vladari ne mogu spoznati (usp. 14,24). Mudrost ne podnosi grijeh (usp. Izr 14,16) pa je po sebi teološka krepost po kojoj kralj pravedno upravlja, po kojoj bogataš pošteno posluje i po kojoj narod vjerski i materijalno napreduje (usp. Izr 8,20-21). Mudrost je, također, ta koja i kralju i narodu daje odvažnost, znanje i osjetljivost za druge (usp. Izr 15,7). Mudrost, dakle, ide pod ruku s prakticiranom pravednosti, tj. strahom Gospodnjim (usp. Izr 15,20-21). To znači da zapuštena mudrost, prezren strah Gospodnji i prešućena pravednost i kralja i narod vode u propast (usp. Izr 8,35-36).

2.4. Dar božanske mudrosti je ljudski mirotvorni napredak – *m^ekônēn šālôm*

Premda se riječ *mir* – *šālôm* ne pojavljuje često u Salomonovu bloku, svega tri puta, kao tema proteže se duž cijelog mudračeva kolokvija i vezana je isključivo uz monarha, s kojeg se mir sliježe na cio narod (usp. Izr 1,1; 3,1; 5,1; 6,1.20; 7,1; 10,1). Sam termin izravno je vezan uz božansku mudrost (usp. Izr 3,13-18), koja utjelovljuje u čovjeku mir kao posljedicu svoje zauzetosti i djelovanja (usp. Izr 3,1.3.17; 16,31; 20,29). Baš kao i božanska mudrost, i ljudski mir je djelotvoran, kreativan ili stvaralački (usp. 14,16.18). Tako je mir prije svega osobni dar mudrosti pojedincu koji ga čini sposobnim za dugovječni napredak, koji se u principu izrazito osobna vlastitost (usp. 3,2.17; 12,20). Tek gestikulacijom ruke, tj. dlana – heb. *kap̄*. (usp. Izr 3,16; 12,24), *šālôm* – *mir* prelazi s osobne na društvenu razinu, a budući da je riječ o pokretu, uza se veže nepisani međuljudski dogovor koji se tiče čak i stranca (usp. Izr 6,1). Posljedično tomu, prijelazom s osobnog na društveni kursor, gestikulirani *šālôm* je u pokretu, dinamici i napretku. Međutim, uz riječ *šālôm* nailazimo i na riječ *rā^c* – *zlo*, koja također uključuje svaki oblik ne samo privatne nego i kolektivne *nesreće* i *nazadnosti* – *mirmâ* (usp. Izr 22,8). No, uz vlastitosti imenice *šālôm* najčešće se povezuje riječ *šimhâ*, koja, kako osobno tako i kolektivno, donosi *radost* i *veselje*, koji se svode pod zajednički nazivnik napretka (usp. Izr 12,20; vidi: Am 8,5; Hoš 12,8; Iz 53,9; Jr 5,7; 9,5.7; 16,9; 25,10; Neh 8,12-17; Mih 6,11).³²

³² Suprotno ruci mira, koja produžuje dane, jesu ruke koje naprasno prolijevaju neudžnu krv – *jādajim šopkôt dām nāqī* (Izr 6,17).

1.5. Salomonov koncept mira u Izr 1–24

Prvi blok Mudrih izreka svojevrsan je logički uspon koji se prije svega temelji na vjerskoj osnovi obdržavanja Zakona. Prakticirani Zakon iznjedruje pravednost koja se očituje u strahu Gospodnjem, a strah Gospodnji »proizvodi« mudrost koja rađa i razvija napredak pojedinca i društva općenito.

Pravednost Zakona, strah Gospodnji i mudrost i kralja i narod uvode u mir (usp. Izr 10,11.16; 11,6.8) i napredak (usp. Izr 11,14; 21,3). Skretanje s njihova puta završava nemirima i sukobom (usp. Izr 14,12-13.21; 21,16). Zato i jesu vlastitosti kralja u prvom bloku Mudrih izreka pravednost, strah Gospodnji i mudrost, dok je zloća karakteristika idolopokloničkih nacija (usp. Izr 11,2; 14,35; 21,24). Zloća je retrogradna (usp. Izr 10,21), dok napredak, kao božanski dar kralju i njegovu narodu, usrećuje društvo (usp. Izr 8).

2. Ezekijin nemirni i netrpeljivi blok u Izr 25–30

U drugom bloku knjige kraljevih životnih pouka/opomena, tj. Ezekijinu ciklusu Mudrih izreka, sintagma *mišlēj š^elōmō* – *Salomonove pouke* (usp. Izr 25,1) samo epitomno upućuje na kralja Salomona kao nenadmašiva mudraca, velikog znalca i čovjeka s ogromnim životnim iskustvom (usp. 1 Kr 5). Ipak, Izreke 25–30 sadržajem, porukom i stilom odudaraju od prvog bloka pa se i dalje opravdano ponajviše tiču kralja i njegova vremena, ali ne onog naprednog Salomonova nego onog kasnijeg turbulentnog Ezekijina (usp. Izr 25,1).³³ Drugim riječima, ton teksta i intenzitet negativnog naboja smisla jasno ukazuju na udaljavanje od prvog bloka.

U bloku 25–30, koji je sadržajem puno oskudniji od bloka 1–24, kralj je opsjenjen maglovitom tajnošću iz koje se ne razabiru siluete dobrog, vođe nego despota upitna morala i sumnjive državne strategije. Za razliku od prvog bloka, u drugom bloku glavnu ulogu kralja sve više nadomješta njegov narod (usp. Izr 25,6; 30,1-4) koji traži *modus vivendi*, tj. kako preživjeti uz lošeg vladara koji je prikazan kao neumoljiv i okrutan, ali nepravedan, pristran i svađalački vođa (usp. Izr 25,15; 30,1-4; 11-14). U prilog toj temi ide i pojam mira, koji se uopće ne pojavljuje u drugom bloku Mudrih izreka 25–30.

³³ Izreke 27,23-27 ne ulaze u pesimistički blok 25-30 jer sadržajno pripadaju pastirskim poukama, a metrički su vezane katenom što upućuje ili na stariju izraelsku građu ili pak na onodobno, ali tuđe mudroslovno pjesništvo.

2.1. *Započinje li sve s Jahvom u Izr 25–30?*

Jahve – kralj – narod proplazma je i drugog bloka Knjige izreka, s tim što Jahvino mjesto nije više tako izraženo i izloženo kao u prvom bloku. Jahve je ovdje skriven i tajnovit Bog, čija slava nije očigledna na prvu (usp. Izr 25,2a). Kako poglavlja odmiču, tako se njegovo ime sve manje navodi da bi na kraju, u poglavlju 30, praktično bilo zanegirano (usp. Izr 30,1-4).³⁴ Narod kao Jahvina svojina potpao je pod vlast hipokritičnog kralja (usp. Izr 30,11-14), koji, premda formalno ostaje Božji zastupnik na zemlji, u stvarnosti se ophodi kao nevjernik (usp. Izr 30,9-10).³⁵ Stoga, kralj u drugom bloku i nije prikazan kao vjerski lider, nego kao bezbožnik (usp. Izr 30,1-4.11-14.15-17). Budući da je i mudrost produkt vjerske prakse (usp. Izr 15,9-10.24-27), iako uvriježeno vlastita kralju, nije mu više božanski bezuvjetni dar, nego zasluga (usp. Izr 25,2b). Štoviše, za postavljanjem vjere u Jahvu (usp. Izr 30,1-4), koju potiče i propagira kralj (usp. Izr 30,9), zaustavljen je i dotok mudrosti (usp. Izr 30,3.5). Dakle, u drugom bloku nije samo sankcioniran dar mudrosti, koji kralj ne stječe samim naslovom, nego je i uloga Boga u narodu dovedena u pitanje (usp. Izr 30,1-4.9.15-17.32-33).³⁶

2.2. *Nijekanjem Zakona zanijekani su pravednost i mir*

Drugi blok Knjige izreka izolira dva entiteta. Na jednoj strani je entitet koji obdržava Božji zakon (usp. Izr 30,5-9), na drugoj je onaj koji ga oskvrnjuje (usp. Izr 30,11-14). Ta dva oprečna pola naslovljena su terminom *dôr – rod*, u značenju sukobljenih strana od kojih ona negativna dominira (usp. Izr 30,11-14). Otvoreno formulirana praksa odbacivanja zakona Božjega (usp. Izr 28,4a) posebno je izražena sintagmom *ro'ê zôlelîm* (usp. Izr 28,7b), koja predstavlja *bezbožno društvo* (usp. Izr 28,7a). Protivljenje Zakonu ne dovodi u pitanje samo pravednost i mudrost nego ponajviše mir (usp. Izr 28,9; 29,18). Odreknućem od Zakona narušava se poredak uspostavljenog mira (usp. Izr 29,16). Tamo gdje opakost napreduje narod se sukobljava (usp. Izr 29,2) i gdje nastaje bezboštvo nestaje čovječnost (usp. Izr 28,12.28). Tako, bezboštvo dovodi do nemira, a nemir do sukoba (usp. Izr 25,26). Ipak, ta opakost (usp. Izr 29,6.7) nije trajna i u najkritičnijim trenutcima društva pokazuje se u svojem pravom svjetlu (usp. Izr 28,1; 29,27). Stoga, bezboštvo nije trajno i konačno stanje, ali jest vremenska ozbiljna prijetnja društvu (usp. Izr 29,6).

³⁴ Usp. D. TURALIJA, *This Is Not How To Do It*, 304–308.

³⁵ Usp. *Isto*, 167–168.

³⁶ Usp. *Isto*, 160.

2.3. Ezekijino nemirno vrijeme u drugom bloku Izr 25–30

Plemenitog kralja Ezekiju naslijedili su zloglasni kraljevi Manaše (usp. 2 Kr 21; 2 Ljet 32) i Amon (usp. 2 Kr 21,20; 2 Ljet 33,22).³⁷ U tom razdoblju (7. st. pr. Kr.) zavladao je bezbožan entitet koji je također izražen i u Knjizi o Kraljevima.³⁸ Ali, bez obzira na bezbožan element koji u drugom bloku Knjige Mudrih izreka prevladava (usp. Izr 30,15-21), Jahve je autoritativan arbitar pravednosti i njegova zauzetost za pravicu i mir u praksi ne izostaje (usp. Izr 25,22). Sukladno tomu, na pravednicima ostaje držati se Zakona pravednosti (usp. Izr 28,5; 30,5-9), preko kojih, bez obzira na prevladavajuće bezbožnike (usp. Izr 30,1-4.11-14.15-17), Jahve od nepoštena oca podiže poštena sina (usp. Izr 28,10) i od zla kralja podiže njegova plemenita nasljednika (usp. Izr 28,8).

3. Ključ mira u prvom bloku (1–24) i sukoba u drugom bloku (25–30) Knjige Mudrih izreka

Teologija prvog bloka Knjige Mudrih izreka 1–24 teologija je uvažavajućih savjeta i opomena (usp. Izr 1,8; 2,1-5; 3,1; 4,1; 5,1-2; 5,7; 6,20; 7,1-2), koje se, što izravno što neizravno, vezuje uz Zakon, koji uključuje pravednost, strah Gospodnji i mudrost. Slušajući savjete i opomene koje proizlaze iz obdržavanja Zakona, kralj zajedno s narodom slijedi kodeks ponašanja kako u vjerskom ćudoređu tako i u međuljudskim odnosima (usp. Izr 5,9.14; 6,20-23). Iz te uzajamne društvene korelacije razvija se opći mir i napredak (Izr 10,11.16; 11,6.8). Nasuprot tomu, teologija drugog bloka neprihvaćena je kritika na bezbožnost kralja i njegova društva (usp. Izr 26,3-4; 30,32-33), koji ne samo da zapostavlja vjerski element (usp. Izr 30,1-4), nego i unutrašnje međuljudske odnose praktično dovodi do sukoba (usp. Izr 30,11-14).

3.1. Oni koji ne prihvaćaju opomenu – *ḥaṭṭāim* u prvom bloku Izr 1–24

Već na samom početku Knjige Mudrih izreka pojavljuje se hebrejski izraz u množini *ḥaṭṭāim* (Izr 1,10; 13,21), označavajući tuđince koji ne poznaju Zakona. Takvi, u sudioništvu s izraelskom elitom, izazivaju u narodu nered pa i krvo-proliće (usp. Izr 1,8-19). Pod jednak nazivnik svedena je i imenica *b^elīja^cal* (usp. Izr 6,12-13.27), što u svojem korijenu aludira na krivovjernu tuđinsku duhov-

³⁷ Usp. Percy S. F. VAN KEULEN, *Manasseh through the Eyes of the Deuteronomists*, Leiden, 1996., 212–222.

³⁸ Usp. Raymond T. HOBBS, *2 Kings*, Nashville, 1985., 306.

nost skrivenu u radikalima *bll*.³⁹ Pod ruku navedenoj imenici idu i termini *ʾiš-ḥāmās* (Izr 3,31; 8,36; 10,6.11; 13,2; 16,29; 26,29) i *k^esîl* (usp. Izr 1,22; 3,35), od kojih i prvi i drugi označavaju ljude koji ne samo da ne prakticiraju nego i oskvrnjuju Zakon.⁴⁰ U istom kontekstu i zbirna imenica *boḡdîm* upućuje na *bezbožnike*, koji su, nepoznavajući Zakon, pored toga što čine grijeh, izvršitelji i drugih nedjela (usp. Izr 11,6; 13,2.15).⁴¹ Pa i *ʾiššōt rāʿôt*, tzv. *zle žene* (usp. Izr 6,24.26.29.32), koje nemoralnom zavodljivošću odvrćaju izraelski korpus od pravovjerja i uopće pravednosti, svode se pod isti nazivnik bezbožnika. Na sličan način istaknuta je i zvučna imenica *nākriĵâ* (Izr 2,16; 7,5), u značenju *tuđinka*, koja u Izrekama nema preneseno, nego doslovno značenje jer je upravo tuđinka, u visokim krugovima hebrejskog društva, dovela i tradiciju i Zakon u pitanje.⁴² Još kontraverznija sintagma *ʿešet midĵānîm* ili *midjanska žena* opisuje pravu tuđinku istaknutog utjecaja koja ne gradi, nego razgrađuje bogobojazno društvo (usp. Izr 21,9.19).

Svi gornji naslovi odnose se ponajviše na klub visoke društvene klase, ali ne Izraela nego okolnih susjednih naroda koji se svode pod zajednički nazivnik *rāʿîm* – *zlikovci*, tj. oni koji ne prihvaćaju ili ne poznaju zakonsku cenzuru činjenja zla i zapovijedi činjenja dobra (usp. Izr 4,10-27). Međutim, nisu samo stranci ti koji odvrćaju kralja i društvo od Zakona i pravednosti nego i *domaći grešnici* i *grešnice*– *nāšîm zārôt* (usp. Izr 2,16; 5,3.15; 7,5, 19,13), koje bilo javno ili tajno oskvrnjuju Zakon pravednosti (usp. Izr 5,6).⁴³ Tako se izraz *bēn mēbîš*, koji je isključivo vezan za Knjigu izreka (usp. Izr 10,5; 14,35; 17,2; 19,26), odnosi na domaće sinove koji odbijaju svaku moralnu i zakonsku poslušnost. Particip *mēbîš* izveden je od vrlo negativno intoniranog glagolskog korijena *bvš* – *ubezobraziti se*, što je vjerojatno izvrnut redosljed vrlo pozitivnog i teološkog glagolskog korijena *švb* u značenju *vratiti se, popraviti se, obratiti se*. Taj naglašeni *preposteritet* želi istaknuti čovjeka koji ima uvijete za obraćenje, tj. u dodiru je sa zakonskim principima, ali ih jasno i kategorički odbacuje. Odbacivanjem ćudorednog kodeksa, pored toga što se narušava osobni mir, ugrožava se i zajedničko blagostanje (usp. Izr 11,14).

³⁹ Usp. Brian P. IRWIN, *Baal and Yahweh in the Old Testament. A Fresh Examination of the Biblical and Extra-Biblical Data*, Toronto, 1999., 87–104. Šire značenje riječi *b^elĵaʿal* vidi u: Michael V. FOX, *Proverbs 1–9*, New York, 2000., 219.

⁴⁰ Usp. Luis ALONSO SCHOEKEL, *Diccionario Bíblico Hebraico-Espanol*, II, Valencia, 1990., 110; Joachim SCHÜPPHAUS, » כסל « u: Gerhard J. BOTTERWECK et al., *Theological Dictionary of the Old Testament*, VII, Grand Rapids, 1977., 266.

⁴¹ Usp. Michael V. FOX, *Proverbs 10–31*, New Haven – London, 2009., 533.

⁴² Usp. Roland MURPHY, *Proverbs*, Nashville, 1998., 13.

⁴³ Usp. Bruce K. WALTKE, *The Book of Proverbs. Chapters 1–15*, Grand Rapids, 2004., 308-309.

3.2. *Kralj koji prihvaća opomenu u prvom bloku Izr 1–24*

U prvom bloku Mudrih izreka grešni stranci i domaći pojedinci uglavnom su još uvijek samo prijatna izraelskom kraljevstvu jer se kralja i dalje tretira kao pravednika kojega obilježavaju tri osnovne kreposti: bogobojaznost (usp. Izr 12,3, 13,13, 14,28.35; 15,9-10.11; 16,10.13; 20,10-12.20; 21,1.24-27), mudrost (usp. Izr 1,2-7; 14,35; 16,12; 19,18.20; 20,2.5.6.8.26;) i skromnost (usp. Izr 6,6.9; 13,14; 15,19; 16,18.20-23.25; 17,1.8; 18,16, 19,6; 20,4.5.9.17; 21,14.25; 22,7.9.11.13; 24,30). Od svih triju, u knjizi je najnaglašenija skromnost. Uz osnovnu imenicu *melek – kralj* (usp. Izr 1,1; 14,28; 16,10.14.15; 19,12; 20,2.8.26.28; 21,1; 22,11), naslovi *‘āšīr – bogataš* (usp. 10,15; 14,20; 18,11.23; 22,2.7.16; ... 28,6.11) i *nādīb – uglednik* (usp. Izr 19,6; ... 25,7) te *šar – knez* (usp. Izr 8,16; 19,10; ... 28,2) usko su vezani uz vrhovnu i izvršnu vlast u Knjizi Mudrih izreka.

Kralj je prije svega »Jahvin kanak« jer donosi, prenosi i rasprostire Jahvine zapovijedi (usp. Izr 21,1) koje su vezane uz Zakon (usp. Izr 15,9-10).⁴⁴ Sam kralj podložan je Zakonu pa je, baš kao i narod, pod stalnim motrištem Jahve (usp. Izr 15,11). Naspram titule »kralj« još je važnija sintagma *pravedni kralj* ili *bogobojazni kralj* (usp. Izr 22,1). Samo kralj koji služi Jahvi, pravedan je i bogobojazan (usp. Izr 21,24-27). Kraljeva pravednost identično je vezana uz mudrosnu tvorenicu straha Gospodnjeg (usp. Izr 12,3, 13,13, 14,28.35; 16,13). Pravedan kralj ili kralj sa strahom Jahvinim blagoslov je za svoje potomstvo i narod (usp. Izr 20,7) jer promiče pravednost i dijeli pravdu (usp. Izr 15,21). Isključivo kralj sa strahom Božjim izriče pravicu pa i proroštvo (usp. Izr 16,10). Pravednost kralja najočitija je u ispravnu i nepristranu sudu (usp. Izr 18,15-16.18-19), a pristran kralj protivi se i Jahvi i Zakonu (usp. Izr 20,10-12.20). Drugim riječima, kralj čiji su zaključci, sudovi i osude svojevoljni (usp. Izr 18,10), kralj koji je osvetoljubiv (usp. Izr 20,23-25) te kralj koji je neobazrivo drzak (usp. Izr 16,14-15) ili nemarno popustljiv (usp. Izr 20,30) ne uklapa se u strukturu Jahvina kralja.⁴⁵

Primajući pouku od Jahve, preko Zakona (usp. Izr 19,20), i prakticirajući zakonsku pravednost, kralj zadobiva epitet mudrog vladara koji utvrđuje svoje prijestolje (usp. Izr 16,12). S pravednošću kralj zadobiva i mudrost (usp. Izr 20,2). Uz sve bogatstvo koje posjeduje, kralju je najdragocjenija mudrost (usp. Izr 20,15) jer izravno sudjeluje u ostvarenju njegova suvereniteta, moći i auto-

⁴⁴ Usp. Claus WESTERMANN, *Wurzeln der Weisheit*, 44-47.

⁴⁵ Pravednik u Izr 10-20 prilagodljiv je naslov svakom čovjeku, ali s obzirom na odgovornost koju sa sobom nosi, čak i prema prirodi (usp. Izr 12,10), najprimjenjiviji je na kralja koji sluša dobre savjete (usp. Izr 12,15). Njegov govor ne razara, nego iscjeljuje (usp. Izr 12,18), njegova istina oslobađa, ne zarobljuje (usp. Izr 12,22, 13,5), njegova marljivost za narod izgrađuje, dok ga nemar razgrađuje (usp. Izr 12,24.27; 22,16b).

riteta (usp. Izr 20,2,8). Mudrost je božanski dar kralju (usp. Izr 1,2-7). Međutim, poroci koji štete kralju i mudrost kojom se kralj hvali ne idu zajedno (usp. Izr 20,1). Zapravo, svi kraljevi krivi postupci samo su indikatori izuzetosti dara božanske mudrosti (usp. Izr 20,26). Mudrost koju prate razboritost i razum karakteristike su kralja (usp. Izr 19,8) koji je vjeran Bogu i svojem narodu (usp. Izr 14,35; 16,12; 20,6).⁴⁶

Ipak, Jahvin kralj nije božanstvo, nego sluga božanstva, koji se dokazuje u svojoj ljudskoj skromnosti (usp. Izr 20,9).⁴⁷ Skromnost je najistaknutija kraljeva krepost u prvom, tj. Salomonovu bloku Mudrih izreka 1–24. To i ne iznenađuje jer skromnost kralja otvara ne samo poslušnosti Zakonu nego i svojim savjetnicima. Zato su i istaknute tri karakteristike kraljeve skromnosti. Prva je da sluša svoje mudro savjetodavstvo (usp. Izr 16,18,25; 20,5). Budući da je uz kralja vezan izniman aktivizam (usp. Izr 6,6,9; 13,14; 15,19; 20,4; 21,25; 22,13; 24,30), kralj i mudrac idu zajedno, kao što idu zajedno vlast i mudrost (usp. Izr 16,20-23). Karakteristika mudrog savjetnika jest da savjetuje, a ne da laska kralju (usp. Izr 20,18). Savjetnik koji zameće svađu i razdor, lažni je mudrac u službi kralja (usp. Izr 16,18-30). Druga karakteristika skromnog kralja je blagost prema narodu (usp. Izr 17,3,5). Dok blagog kralja očituje kolektivni blagoslov, zlog kralja obilježava zajednička nesreća (usp. Izr 21,18). Kralj koji je blag prema svojem narodu, zreo je kralj (usp. Izr 16,31). Takav je kralj veći i od junaka i znamenitiji od osvajača (usp. Izr 16,32). Treća karakteristika skromnosti kralja je samozatajnost (usp. 16,16-19) jer samozatajan kralj, skroman i pravičan, bolji je od razglašenog a nepravednog svevladara (usp. Izr 16,8). Skroman kralj nije opterećen svojim statusnim redom u društvu (usp. Izr 12,9) i ono što ga čini velikim je briga za narod (usp. Izr 12,10), osobito za siromašne u narodu (usp. Izr 19,17). Što kralj više uskraćuje dobara sebi, to je darežljiviji prema drugima (usp. Izr 17,8; 18,16, 19,6; 21,14).

Sklonost, dakle, samovolji, drskosti i samoprobitku nisu vlastitosti Jahvina kralja (usp. Izr 20,21) u prvom bloku Mudrih izreka. Te »tuđinske« sklonosti zanemaruju njegov odnos prema narodu, osobito marginaliziranima u društvu (usp. Izr 21,13; 22,7a) jer i kralj i siromah djelo su Jahvino (usp. Izr 22,2). Na kraju, skromnost kralja potiče na prvotnu njegovu vlastitost – bogobožnost,

⁴⁶ Usp. Helmer RINGGREN, »יָבִיב«, u: Gerhard J. BOTTERWECK et al., *Theological Dictionary of the Old Testament*, I, Grand Rapids, 1977., 99; Michael FOX, Words for Wisdom, u: *Zeitschrift für Althebraistik*, 6 (1993.) 1, 149–169, ovdje 154.

⁴⁷ Usp. Claus WESTERMANN, *Wurzeln der Weisheit. Die ältesten Sprüche Israels und anderer Völker*, 44–48.

tj. milosrđe prema potrebitima (usp. Izr 22,9), ali i na drugu njegovu krepost – mudračko vodstvo u narodu (usp. Izr 22,11b).

3.3. *Vladarica koja slijedi pravednog kralja u prvom bloku Izr 1–24*

Uz vlastitosti Jahvina kralja vezane su i vlastitosti pravedne vladarice, koja je predstavljena kao »kruna« na glavi kralja (usp. Izr 12,4). Ona svojom zauzetošću poboljšava ne samo kraljev nego i društveni status te s kraljem »gradi« mudrije, tj. bogobožnije društvo. Uz *ēšet hajil*, tj. *uzoritu kraljicu* (usp. Izr 12,4), i izraz *ēšet hēn* – *žena časti* predstavljen je kao termin koji donosi kralju slavu (usp. Izr 11,6). Uzorita kraljica je zbog toga i predstavljena kao najveće blago koje uz mudrost kralj može steći (usp. Izr 18,22) jer se u konačnici radi o *īššā maškkālet*, tj. *taktičnoj ženi* koja kralju vrijedi više od mudraca i koja mu je, u konačnici, sam Jahvin dar (usp. Izr 19,14).

3.4. *Kralj postaje haṭṭā^o – bezbožni zlikovac u drugom bloku Izr 25–30*

Dok je u prvom bloku 1–24 bezboštvo glavninom vezano uz ugledne tuđince koji svojim povlaštenim položajem utječu na vjerski duh blagostanja naroda, u drugom bloku 25–30 glavni promotor bezboštva je domaći kralj. Već istaknuta kraljeva osnovna nakana: razabirati volju Božju za narod (usp. Izr 25,2b) sve otvorenije dolazi u pitanje (usp. Izr 25,3) jer, zanemarujući narod, kralj postaje sve otvoreniji protivnik općeg dobra (usp. Izr 30,11-14).⁴⁸ Istaknuta sintagma *bēn mēbīš*, karakteristična samo za Knjigu Mudrih izreka (usp. Izr 10,5; 14,35; 17,2; 19,26; 29,15), dodatno ukazuje na domaću elitu koja odbija zakonsko ćudoređe pa samim time unosi u narod nepravdu koja prelazi u nered. Premda je izraz češći u prvom bloku Knjige izreka, posve je ostvaren u drugom, gdje je tu kralj i predstavljen kao bezbožni *bvš*, tj. čista protuteza pobožnom *švb* (usp. Izr 30,1-4; 11-14). I izraz *īš-ḥāmās* – *nasilnik* (Izr 3,31; 8,36; 10,6.11; 13,2; 16,29; 26,29), koji također prevladava u prvom bloku u kontekstu bezbožnih tuđinaca, u drugom bloku sveobuhvatno apostrofira domaću zlu vlast koja razgrađuje društvo (usp. Izr 30,11-14). Najzastupljenija sintagma bezbožnika drugog bloka jest *ēšet midjānīm* ili *midjanska žena*, opisana kao *tuđinka* s jakim utjecajem na hebrejsko društvo (usp. Izr 25,24; 27,15) koja, po uzoru zavodljivih Midjanki iz Mojsijeva

⁴⁸ Usp. Pietro BOCCACCIO, I termini contrari come espressioni della totalità in ebraico, u: *Biblica*, 33 (1952.), 173–190., ovdje 173–174.

vremena (usp. Br 22), dovodi cijeli društveni korpus u opasnost (usp. Br 21–23; Izr 30,11-14).⁴⁹

Kralj drugog bloka nije bogobožan Hebrej. Naprotiv, sve je više okarakteriziran kao *bôgēd* – *bezbožnik* (usp. Izr 25,19), tj. *le'îṭî'ēl* (usp. Izr 30,1)⁵⁰ koji zati-re Zakon (usp. Izr 26,1.5) i navlači na sebe i narod Božju kaznu (usp. Izr 26,3-4).⁵¹ Zapostavljanjem Zakona kralj postaje sve radikalniji protivnik vjere da bi na kraju samog bloka doveo i Jahvinu povijesno-spasenju ulogu u pitanje (usp. Izr 30,1-4.17). Kralj je, doduše, i dalje okarakteriziran iznimnim aktivizmom (usp. Izr 26,13.15.16), ali koji sve više postaje otvorena prijetnja vlastitu narodu (usp. Izr 30,11-14.15-17).

3.5. I kraljevo savjetodavstvo postaje bezbožno u drugom bloku Izr 25–30

Zao kralj ne prihvaća mudrost, ne prihvaća ni mudraca koji upozorava, nego mudrijaša koji mu laska (usp. Izr 25,12). Oholi kralj voli laskavce (usp. Izr 25,6.15b). Taj nesklad odgovornosti i službe najviše šteti stabilnosti društva (usp. Izr 30,21-23). Zapostavljajući mudrost, i kralj i savjetnik postaju lažni subjekti (usp. Izr 26,12) koji izazivaju nemire i sukobe u narodu (usp. Izr 30,32-33) jer su kao »kiša koja ne natapa nego potapa zemlju« (Izr 28,3), kao »zubi koji proždiru pravednika« (Izr 30,11-14) i kao »pijavica koja srče krv naroda« (Izr 30,15-17). U konačnici su *mitlahlēha* (hipal. od *lhh*) – *gori od bezumnika* (usp. Izr 26,18; 27,20), tj. ljudi svedenih na status zvjerskih bića (usp. Izr 30,2-3).⁵²

4. Ratno stanje i ono gore od rata

Premda se riječ *milhāmā* – *rat* spominje svega tri puta u cijeloj Knjizi izreka, i sva tri puta u prvom bloku 1–24 (Izr 11,14; 20,18; 24,6), riječ je usko vezana uz opomene koje kralj preko svojih mudrih stratega prihvaća i provodi u djelo (usp. Izr 20,18). Rat u prvom bloku Mudrih izreka sporadična je tema jer se protivi osovini cijelog ciklusa, a to je pravednost, strah Gospodnji i mudrost iz kojih se razvija mir i napredak društva. Za razliku od prvog bloka, drugi blok Izr 25 – 30 u sebi uopće nema riječi *milhāmā* – *rat*, ali je zato cio okovan napetošću koja se promeće u otvorene sukobe.

⁴⁹ Usp. Philip J. BUDD, *Numbers*, New York, 1984., 277–279.

⁵⁰ Usp. Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It. Proverbs 30*, 115–116.

⁵¹ Umjesto da ga veže Zakon kojim se suprotstavlja zlikovcima i kažnjava ih, on se sam promeće u zlikovca (usp. Izr 28,4). Takav bezuman kralj siguran je put u samouništenje naroda (usp. Izr 26,6-8).

⁵² Usp. Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It. Proverbs 30*, 329–330.

4.1. *Salomonov odnos prema ratu u Izr 1–24*

Sporadičan pojam rata u prvom bloku Mudrih izreka leži na dvama »salomon-skim« mudrim stožerima: rat u smislu pouzdanja u Jahvu i rat kao pouzdanje u kraljeve stratege. Spasonosan rezultat rata nužno se veže uz starozavjetnu tzv. teologiju pravedne Jahvine borbe ili »svetog rata« (usp. Prnz 20).⁵³ Ni pobjeda ni poraz u konačnici ne ovise o kralju i njegovu mudrome vodstvu nego isključivo o Jahvi (usp. Izr 21,31). U Izr 21,31 kao epitom za vojnu silu istaknuta je imenica *sûs* u značenju »konj«, kao i riječ *milhâmâ*, koja predoznačuje konkretan boj. Ipak, pobjeda, tj. proslava, ovisi isključivo o Jahvinoj volji i ne odnosi se samo na njegovo izbavljenje od neprijatelja nego i na njegovu proslavu nad neprijateljem (usp. Ps 3,8; 20,7; 33,17; Iz 31,1; Jr 3,38). U kontekstu Jahvine proslave najradikalnija je i Jahvina srdžba prema neprijatelju koja je konačna (usp. Izr 22,14b).

Za razliku od kraljeve volje, koja je ponekad opisana kao svojevolutna, asertivna pa čak i nekontrolirana (usp. Izr LXX 24,21-22), strategija njegovih mudrih savjetnika više je miroljubiva, kompromisna i pomirbena (usp. Izr 20,18b). To potvrđuje i imenica *tahbbûlôt*, koja je ekskluzivno »proverbistička«, tj. tiče se isključivo Knjige Mudrih izreka. Imenica *tahbbûlôt* je u množini i prati riječ »rat« (usp. Izr 11,14; 20,18; 24,6). Riječ je po svojem značenju višenamjenska (*vodstvo*, *savjetodavstvo*, *komisija*, *uprava*...), ali je po sadržaju redovito afirmativna jer u prvom redu označava *vodstvo* koje izrađuje dobru ratnu strategiju (usp. Izr 11,14), tj. savjetodavstvo koje iznjedruje mudar savjet kako za kralja tako i za narod (usp. Izr 1,5). Osim toga, riječ *tahbbûlôt* označava i *komisiju* koja polučuje dobre strateške rezultate (usp. Izr 20,18) pa je u konačnici riječ o *upravi* koja ne uključuje samo kralja nego i njegovo savjetodavstvo. Kralj na kraju, zajedno sa svojom upravom, donosi *pobjedu* kao zajedničko dobro (usp. Izr 11,14; 20,18). I ratni uspjeh je, dakle, rezultat suglasja Jahve, kralja i savjetnika (usp. Izr 11,14; 20,18) koje konačno donosi *ʔšûâ*, tj. *spas* ili *oslobođenje* (usp. Izr 24,6). Taj *spasonosni konačni rezultat – ʔšûâ* rata (usp. Izr 24,6)⁵⁴ imenicom *tahbbûlôt* veže se uz pravednike, tj. praktikante Zakona ili one koji su daleko od *rešâʔim – kršitelja Jahvina zakona* (usp. Izr 12,5). Zbog toga su u kontekstu rata istaknute pouke s jakim kontrastima između pravednika koji radi na miru i nepravednika koji izaziva nasilje (usp. Izr 10,6-7.11) i mržnje, koja izaziva svađu, i ljubavi, koja pomiruje (Izr 10,12).⁵⁵

⁵³ Usp. William O. E. OESTERLEY, *The Book of Proverbs. With Introduction and Notes*, London, 1929., 267–268, 280. Diskusiju o »svetom ratu« i njegovim korijenima vidi u radu prof. dr. sc. Tončija Matulića u daljnjem tekstu ovoga broja *Bogoslovske smotre*.

⁵⁴ Izr 24,6 kompilacija je prethodnih silogizama iz Izr 11,14 i 20,18.

⁵⁵ Usp. Timothy J. SANDOVAL, *The Discourse of Wealth and Poverty in the Book of Proverbs*, Leiden, 2006., 165–166.

4.2. Stanje gore od rata

U drugom bloku Mudrih izreka pravični rad kraljeva savjetodavstva ozbiljno je doveden u pitanje (usp. Izr 25,14). Dok je u prvom bloku Izr 1–24 savjetodavna opomena glavni *movens* kralja i društva, u drugom bloku savjetodavstvo je prikazano kao najiskvarenija i najkorumpiranija elita (usp. Izr 25–26). Taj dekadentan savjetodavni stalež ujedno predstavlja i završni ciklus propasti kako kralja tako i njegova kraljevstva (usp. Izr 30,1-14).⁵⁶ Za razliku od prvog bloka, gdje savjetnike obrazuje iskrenost koja podiže kraljev duh (usp. Izr 11,14; 20,18; 24,6), laskavost savjetnika u drugom bloku najviše šteti općem blagostanju društva (usp. Izr 25,14). Tako, su izopačeni laskavi savjetnici glavna prijetnja ne samo za kralja nego i za njegov narod (usp. Izr 28,1) jer dovode društvo u gore stanje od rata, a to su narušeni međuljudski građanski odnosi (usp. Izr 25,18). Oružja *mēp̄īc* – *malj* (usp. Izr 25,18; Neh 2,2), *ḥereb* – *mač* (usp. Izr 25,18; 30,14) i *ḥēc* – *strijela* (usp. Izr 25,18; 26,18) opasniji su u rukama iskvarenog savjetodavstva i zlih građana u miru negoli najopasnijeg neprijatelja u ratu jer svojim udarcima ranjavaju sugrađane, a ne neprijatelje (usp. Izr 26,9-10).⁵⁷ To sijanje netrpeljivosti i mržnje u narodu gore je od neprijateljske *zublje* – *ziqqīm* (usp. Izr 25,8; 26,18.20-22).

Premda na početku drugog bloka stoji tvrdnja kako laž izaziva srditost i bijes u kralja (usp. Izr 25,23), glavni doprinos kraljevu neuspjehu uzrokuju njegovi iskvareni savjetnici (usp. Izr 25,5) jer mu štete ne samo u pogrešnoj prosudbi (usp. 1 Kr 1; 25,1-14) nego i u općem vođenju društva (usp. Izr 25,8.9-10; 26,20-22). Zli savjetnici mrzitelji su kraljevstva, koji u konačnici rade protiv sebe (usp. Izr 26,24-26. 27-28). Za razliku od njih, pravedni mudrac sklonjen je i marginaliziran pa se njegov savjet uopće ne čuje (usp. Izr 25,27). Premda je pozvan upozoriti bezbožnika (usp. Izr 25,21) i govoriti riječi u pravo vrijeme (usp. Izr 25,11), zbog vlastite ugroženosti ostaje tih i skriven (usp. Izr 27,12; 30,1). To se posebice očituje u Izr 30, gdje mudrac kriptografski, vrlo skrovito, gotovo enigmatski, kritizira zlog kralja i njegovu vlast koju uspoređuje sa stanjem gorim od rata u kojem i na jednoj i na drugoj strani stradava isti narod (usp. Izr 30,11-17) pa se tako dodatno pogoršava već krajnje narušeno stanje društva (usp. Izr 30,32-33).⁵⁸

⁵⁶ Usp. Leonard S. KRAVITZ – Kerry M. OLITZKY, *Mishlei. A Modern Commentary on Proverbs*, New York, 2002., 297–298.

⁵⁷ Usp. Charles FOSTER KENT – Millar BURROWS, *Proverbs and Didactic Poems*, London, 1927., 56–57.

⁵⁸ Usp. Dubravko TURALIJA, *This Is Not How To Do It. Proverbs 30*, 329–335.

Zaključak

Na Salomonovoj mirnodopskoj društvenoj kompoziciji izgrađena je glavnina Knjige Mudrih izreka. Podijeljena na dva bloka, tj. Salomonov ciklus (Izr 1–24) i Ezekijin ciklus (Izr 25–30), prvotno je vezana uz kralja i njegove vlastodršce, a posljedično tomu i uz cio narod. Tako su i mir i nemir i napredak i propast usko vezani uz kralja i njegovo savjetodavstvo, koji su u Knjizi Mudrih izreka opisani i pozitivno (prvi blok Izr 1–24) i negativno (drugi blok Izr 25–30). Ali, kako i poglavlja prvog bloka odmiču prema svojoj središnjici (usp. Izr 11–20), a pogotovo prema svojem kraju (usp. Izr 23–24), kraljevske se pouke sve više tiču opomena koje su ujedno i ključ njegova uspjeha. Kralj, držeći se pravednosti Zakona, straha Gospodnjeg i mudrosti koja dolazi od Boga te opomena odgovornog savjetodavstva, stječe kvalitete koje ga čine moćnim i naprednim liderom, a kraljevstvo središtem blagostanja. Međutim, kralj drugog bloka Izr 25–30 zanemario je Zakon pravednosti, prezreo je strah Gospodnji i izgubio mudrost kao božanski dar. Bez dara mudrosti i savjetodavstvo je postalo izvoriste korupcije i neznanja. Tako, kralj, zajedno sa svojim iskvarenim savjetodavstvom, cijelo društvo vodi u uništenje. Dakle, sveti redatelj Knjige Mudrih izreka, naglašava kako isključivo pravednost Zakona osposobljuje kralja na djelotvornost upravljanja, kako mu strah Gospodnji pribavlja potrebite uvijete napretka, a sama mudrost zaslužna je za rezultate blagostanja kako pojedinca tako i cijele zajednice. Mudro savjetodavstvo koje je na poseban način istaknuto u prvom bloku Izr 1–24, u drugom je bloku Izr 25–30, zbog uskraćene božanske mudrosti, neučinkovito, štoviše štetno pa i opasno. U tom duhu motri se i tema mira i rata. Mir je djelo pobožnog kralja prvog bloka Izr 1–24, koji uz skromnost, koja je otvorena savjetu, posjeduje i naglašenu odgovornost za narod, ali i samozatajnost i jednostavnost. Kralj drugog bloka Izr 25–30 postaje sve agresivniji vladar koji, protivеći se otvoreno plodovima Zakona, biva uskraćen svih božanskih nagrada, a pogotovo mira i napretka, koji se sve očitije promeću u međusobnu netrpeljivost i otvorene sukobe.

Abstract

BONE AND WOOD

KING – BUILDER OF PEACE AND CONFLICT IN THE BOOK OF PROVERBS

Dubravko TURALIJA

Faculty of Catholic Theology, University of Sarajevo
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
60turalija@cua.edu

The Book of Proverbs is authored by two despots, two kings. The first is the magnificent Solomon, the second is his imitator Hezekiah. Both are great kings of Israel, however with disproportionately distributed possessions. King Solomon inherited the wealth and a large territory from his father David. Thus, King Solomon fed healthy meat on the living bone of the progressive Kingdom, giving it a recognizable and distinct external form. Unlike him, King Hezekiah inherited the poor material, social and spiritual conditions of his kingdom. That once royal living bone had dried up like burnt wood, and as a result, all Hezekiah's reforms, which he zealously implemented, were only an attempt to revitalize the numb cells of his Kingdom. Reflecting the two kings, the Book of Proverbs is divided into Solomon's flourishing cycle or the first block 1–24 and Hezekiah's turbulent cycle or the second block 25–30. The last chapter 31 is a generic conclusion of both cycles. While in Solomon's cycle the Kingdom is being built, in Hezekiah's it is being ruined, while in the first the king listens to and accepts the wise teachings and wisdom of his advisers, in the second he succumbs to the corrupt advice of flatterers. Hence, in the first block the king is extremely positive, while in the second he is extremely negative. Ultimately, the correct advice is the movens for the king because as long as he is guided by it the kingdom advances. The moment the king stops rejecting useful advice or categorically replaces it with false advice, the kingdom falls. A stable and peaceful state is the ideal proplasm of an advanced kingdom which is clearly reflected in the first block of the Book of Proverbs 1–24, while in the second block 25–30, the ungodly king, is not only associated with deteriorated interpersonal relationships, but also with open hostilities far worse than war.

Key words: Conflict, counsellor, fear of the Lord, Hezekiah, king, peace, Solomon, war, wellbeing, Wisdom.